

सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठ

संज्ञापन व वृत्तपत्रविद्या विभाग

पदव्युत्तर पत्रकारिता पदविका सुधारित अभ्यासक्रम २०२२

(Post Graduate Diploma in Journalism)
दोन सत्रांचा श्रेयांकाधारित अंशकालीन अभ्यासक्रम

पदविकेच्या नावात व अभ्यासक्रमात सुधारणा: सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठाच्या संज्ञापन व वृत्तपत्रविद्या विभागात 'पदव्युत्तर वृत्तपत्रविद्या पदविका' हा मराठी माध्यमातील अभ्यासक्रम अनेक वर्षे चालवला जात असे. त्यावर इतर माध्यमांमधील पत्रकारितेची तोंडओळख होती, तरी मुख्य भर हा मुद्रित माध्यमांमधील पत्रकारितेवर होता. परंतु, काळाची गरज लक्षात घेऊन तदर्थ अभ्यासमंडळाने या अभ्यासक्रमाचे नाव 'पदव्युत्तर पत्रकारिता पदविका' असे करून अभ्यासक्रमही अधिक सर्वसमावेशक केला आहे.

तसेच, नवे राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण लक्षात घेऊन हा पदविका अभ्यासक्रम श्रेयांकाधारित सत्र पद्धतीच्या एक वर्षांच्या अभ्यासक्रमात बदलण्यात येत आहे. त्यातून अभ्यासक्रमाचे नियोजन अधिक सुलभ होण्याबरोबरच भविष्यात विद्यार्थ्यांचे श्रेयांक हस्तांतरित करणेही शक्य होऊ शकेल.

सत्र पहिले					
विषय क्र.	विषय शीर्षक	श्रेयांक	गुण		
			अंतर्गत मूल्यमापन	सत्रान्त परीक्षा	एकूण
DJ 101	भारतीय पत्रकारिता : उगम, विकास व नवे प्रवाह	02	25	25	50
DJ 102	वार्ताकन व वृत्तसंपादन (1)	02	25	25	50
DJ 103	माध्यम तंत्रज्ञान	02	25	25	50
DJ 104	संज्ञापन कौशल्ये	02	25	25	50
DJ 105	दृकश्राव्य पत्रकारिता	02	25	25	50
DJ 106	माध्यम व्यवस्थापन व कायदे	02	25	25	50
	एकूण	12	150	150	300
सत्र दुसरे					
विषय क्र.	विषय शीर्षक	श्रेयांक	गुण		
DJ 201	वार्ताकन व वृत्तसंपादन (2)	02	25	25	50
DJ 202	डिजिटल पत्रकारिता	02	25	25	50
DJ 203	जाहिरात व जनसंपर्क	02	25	25	50
DJ 204	माध्यमे आणि समाज	02	25	25	50
DJ 205	चालू घडामोडी (समकालीन राजकीय व सामाजिक परिप्रेक्ष्य)	02	25	25	50
DJ 206	कार्यानुभव व प्रकल्प	02	50	00	50
	एकूण	12	175	125	300

DJ 101 भारतीय पत्रकारिता: उगम, विकास व नवे प्रवाह

उद्देश: भारतातील माध्यमे आणि पत्रकारितेचा इतिहास या अध्ययनातून विद्यार्थ्यांना माहिती होईल. या माध्यमांचा विकास कसा होत गेला, याबरोबरच भारतातील विविध माध्यमांमधील पत्रकारितेचे सध्याचे स्वरूप व त्यापुढील आव्हानांची जाणीव त्यांना होऊ शकेल. तसेच, नजीकच्या भविष्यात माध्यमे व पत्रकारितेतील कोणते प्रवाह बळकट होतील, यासंबंधीचे काही दिशादर्शनही त्यांना मिळू शकेल.

1. **भारतीय वृत्तपत्रसृष्टीचा प्रारंभ व स्वातंत्र्यपूर्व पत्रकारिता:** मुद्रणक्रांती व आधुनिक पत्रकारितेचा प्रारंभ, भारतातील मुद्रणतंत्रज्ञानाचा विकास, जेम्स हिकी व अँग्लो-इंडियन पत्रकारिता, राममोहन रॉय आणि भाषिक पत्रकारितेचा प्रसार, स्वातंत्र्यपूर्व काळातील हिंदी आणि इतर भारतीय भाषांमधील महत्त्वाची वृत्तपत्रे व त्यांचे संपादक
2. **स्वातंत्र्यपूर्व मराठी पत्रकारितेतील महत्त्वाचे टप्पे:** मराठी वृत्तपत्रसृष्टीचा प्रारंभ, दर्पण व बाळशास्त्री जांभेकर, प्रभाकर व शतपत्रे, केसरी आणि राष्ट्रीय पत्रकारिता, ज्ञानप्रकाश, सुधारक व इतर मराठी वृत्तपत्रे, डॉ. आंबेडकरांची पत्रकारिता, मराठी वृत्तपत्रांचा स्वातंत्र्यलढ्यातील सहभाग, सकाळ व बातमीप्रधान वृत्तपत्रे, जिल्हा वृत्तपत्रे
3. **स्वातंत्र्योत्तर मराठी पत्रकारितेतील महत्त्वाचे टप्पे:** स्वातंत्र्योत्तर पत्रकारितेचे स्वरूप व वैशिष्ट्ये, संयुक्त महाराष्ट्र चळवळीतील वृत्तपत्रांचा सहभाग, प्रमुख मराठी दैनिके, त्यांचा इतिहास व सद्यस्थिती, आणीबाणी व वृत्तपत्रांवरील निर्बंध, जागतिकीकरण व मराठी वृत्तपत्रे, तंत्रज्ञानाचा मराठी वृत्तपत्रांवर झालेला परिणाम
4. **भारतातील नभोवाणी, दूरचित्रवाणी व डिजिटल माध्यमांचा विकास:** भारतातील नभोवाणी व दूरचित्रवाणीचा इतिहास, प्रसारभारती, एफएम रेडिओ, पॉडकास्ट व डिजिटल रेडिओ, खासगी दूरचित्रवाणी वाहिन्या आणि वृत्तवाहिन्या, इंटरनेट व डिजिटल तंत्रज्ञानाचा प्रसार, भारतातील डिजिटल माध्यमांचा इतिहास व प्रमुख टप्पे
5. **भारतीय माध्यमांची सद्यस्थिती व त्यांच्यापुढील आव्हाने:** भारत व महाराष्ट्रातील प्रमुख माध्यमसंस्था, माध्यम क्षेत्राचे बदलते स्वरूप व नवोदित संस्था, बहुमाध्यम संस्थांचा उदय व त्यांच्यापुढील आव्हाने
6. **माध्यमांचे बदलते तंत्रज्ञान व नवे प्रवाह:** तंत्रज्ञान विकासाचा प्रस्थापित माध्यमांवरील परिणाम, डिजिटल माध्यमांचा वाढता अवकाश व नवे प्रयोग, मशिन लर्निंग आणि आर्टिफिशियल इंटेलिजन्स (कृत्रिम प्रज्ञा) यासारख्या प्रगत तंत्रज्ञानाचा माध्यमक्षेत्रावरील संभाव्य परिणाम, माध्यमांमधील नवे प्रयोग आणि उभरते प्रवाह

DJ 102 वार्ताकन व वृत्तसंपादन (1)

उद्देश: पत्रकारितेत विविध प्रकारची माहिती संकलित करून ती बातम्यांच्या स्वरूपात लिहिणे, हे महत्त्वाचे व मूलभूत कौशल्य आहे. माध्यमांचे स्वरूप कोणतेही असले, तरी कोणत्याही आशयनिर्मितीचा बातमी हा मुख्य आधार असतो. तसेच, बातम्या व लेखांच्या स्वरूपातील माहिती उत्तमरीत्या संपादित करणे अत्यावश्यक ठरते. हे लक्षात घेऊन वार्ताकन व वृत्तसंपादनाची ओळख विद्यार्थ्यांना व्हावी आणि ही प्रक्रिया अभ्यासून त्यातील कौशल्य संपादित करता यावे, हा या विषयाचा मुख्य उद्देश आहे. श्रेयांकाधारित सत्र पद्धतीत हा विषय दोन भागांमध्ये विभागण्यात आला आहे.

1. **वृत्तपत्र संस्था व संपादकीय विभागाची रचना:** वृत्तपत्रांचे स्वरूप, वृत्तपत्र संस्थेतील विविध विभाग – संपादकीय, जाहिरात, निर्मिती, मुद्रण, वितरण, व्यवस्थापन, आदी; संपादकीय विभागाची रचना – वृत्तदालनाचे महत्त्व, विविध पदांचे कार्य व भूमिका, वृत्तदालनांचे बदलते स्वरूप
2. **वृत्तसंकलनाचे महत्त्व:** बातमीच्या व्याख्या व स्वरूप, बातमीमूल्ये व त्यांची उदाहरणे, बातमीदाराचे कार्य व जबाबदारी, मुख्य बातमीदाराचे कार्य व जबाबदारी, बातम्यांचे स्रोत, वृत्तसंकलनाची साधने व त्यांचे महत्त्व, सहा 'क'कार (कोणी, केव्हा, कोठे, काय, कसे आणि का), सातवा 'क' – पुढे काय? माहिती संकलनाच्या पद्धती, बातमीसाठी मुलाखत, बातमीदाराची वही, वृत्तसंकलनाचे नवे स्रोत व साधने, नवी बातमीमूल्ये, माहिती अधिकाराचा वापर
3. **बातमीलेखनाच्या पद्धती व बातम्यांचे प्रकार:** बातमीदाराची गुणसंपदा व कौशल्ये, बातमीलेखनाची उलटा त्रिकोण पद्धती, शिरोभागांचे महत्त्व व विविध प्रकार, बातम्यांचे विविध प्रकार (अन्वयार्थ, विश्लेषण, विकासप्रवण, शोध घेणारी, लोकरूची), बातमीलेखनाच्या इतर पद्धती – कथनात्मक, वर्णनात्मक, अरेषीय, इत्यादी; बातमीची भाषा – सुलभता, छोटी वाक्ये, परिचित शब्द
4. **संपादनाची आवश्यकता व स्वरूप:** संपादनाचे स्वरूप व आवश्यकता, उपसंपादकाचे कार्य व जबाबदारी, उपसंपादकाची गुणसंपदा, वृत्तदालनातील विविध विभाग (डेस्क), वृत्तसंपादक व मुख्य उपसंपादकाच्या भूमिका व जबाबदाऱ्या, बातमीचे संपादन – भाषिक चुकांची दुरुस्ती (प्रमाणलेखनाचे नियम, वाक्यरचना व परिच्छेदरचना, पुनरुक्ती टाळणे, संक्षेप), मुद्रितशोधनाचे तंत्र व मंत्र, बातमीतील तथ्ये व संदर्भाची तपासणी, बातमीचे फेरलेखन – का, केव्हा व कसे?, शिरोभागाची तपासणी, बातमीचे मथळे व उपशीर्षके, मथळ्यांचे प्रकार, शैलीपुस्तिका, विविध प्रकारच्या मजकुराचे संपादन, आशयाचे मूल्यवर्धन
5. **बातम्या व लेखांचे भाषांतर:** वृत्तसंस्थांचे स्वरूप व कार्य, बातम्यांचे डिजिटल स्रोत, बातम्यांची निवड, स्थान आणि आकारनिश्चिती, भाषांतराची आवश्यकता व महत्त्व, मराठी, हिंदी व इंग्रजी भाषांमधील भेद, भाषिकदृष्ट्या सामाजिक व सांस्कृतिक संदर्भांचे वेगळेपण, अचूक शब्दनिवड व सुयोग्य वाक्यरचना, पारिभाषिक शब्द व क्लिष्टता टाळून सोपेपणा व अर्थवाहीपणाचा आग्रह, संकलन आणि सारांश, लेखांचे भाषांतर – लेखकाची शैली व आशयाचे वेगळेपण, विषयांचे वैविध्य आणि अर्थाची अचूकता, विविध शब्दकोश आणि ज्ञानकोशांचा वापर, गुगल तंत्राधारित भाषांतरातील धोके व गफलती
6. **वृत्तपत्रांची मांडणी:** कलात्मक मांडणीचे घटक व मूलतत्त्वे, वृत्तपत्रे व नियतकालिकांच्या मांडणीचे घटक (टंकांची निवड व आकार, रंगसंगती, मोकळी जागा, इत्यादी), मास्टहेड ते प्रेसलाइन – बातम्यांची रचना, पृष्ठरचना, पहिल्या व आतील पानांची मांडणी, उभी व आडवी मांडणी, स्थितिशील व गतिशील मांडणी, छायाचित्रे व इतर दृश्य घटकांचा वापर, इन्फोग्राफिक्स, रेखाचित्रे आणि व्यंगचित्रे, वृत्तपत्रमांडणीसाठीची सॉफ्टवेअर व बदलते तंत्रज्ञान

DJ 103 माध्यम तंत्रज्ञान

उद्देश: माध्यमे आणि पत्रकारितेचे क्षेत्र वेगाने बदलत असून, त्यात बदलत्या तंत्रज्ञानाचा मोठा वाटा आहे. वृत्तपत्रनिर्मितीबरोबरच इतर माध्यमांमधील आशय निर्मिती व सादरीकरणाची तंत्रे विद्यार्थ्यांना माहिती असणे व त्यांत काही कौशल्य संपादित करणे आता गरजेचे बनले आहे. या विषयाद्वारे विद्यार्थ्यांना माध्यम तंत्रज्ञानांच्या माहितीबरोबरच काही मूलभूत कौशल्ये शिकता येतील.

1. **वृत्तपत्रनिर्मितीशी संबंधित तंत्रज्ञान व कौशल्ये:** संगणकावर मराठी टंकलेखन – प्रशिक्षण व सराव, वृत्तपत्रांची पृष्ठरचना व मांडणीसाठीचे (डेस्क टॉप पल्बिशिंग – डीटीपी) सॉफ्टवेअर (इनडिझाईन) – प्रशिक्षण व सराव, छायाचित्रणाचे तंत्र व मंत्र, कॅमेरा व इतर तांत्रिक बाबींची माहिती, फोटोशॉपच्या साह्याने छायाचित्रसंपादन, कोरल ड्रॉ व इतर डिझाइन सॉफ्टवेअर, मुद्रणतंत्राची तोंडओळख
2. **दृक्-श्राव्य माध्यमांसाठीचे तंत्रज्ञान व कौशल्ये:** व्हीडिओ कॅमेऱ्याचे प्रकार व तांत्रिक बाबींची माहिती, व्हीडिओचित्रणाच्या मूलभूत बाबी, व्हीडिओ एडिटिंग सॉफ्टवेअरची ओळख, मूलभूत कॅमेरा शॉट्स, व्हीडिओ फाईल्सचे प्रकार, मोबाईल व्हीडिओ चित्रण व संपादन, टेलिप्रॉम्प्टरचा वापर, ध्वनिमुद्रणाचे तंत्र व सॉफ्टवेअरची तोंडओळख, पॉडकास्ट व श्राव्य सादरीकरणाशी संबंधित तांत्रिक बाबींची माहिती
3. **डिजिटल माध्यमांसाठीचे तंत्रज्ञान व कौशल्ये:** डिजिटल साधनांची ओळख, संकेतस्थळांची निर्मिती व व्यवस्थापन, ब्लॉगची निर्मिती व संचालन, सर्च इंजिन ऑप्टिमायझेशन, विविध समाजमाध्यमांची वैशिष्ट्ये व त्यांच्या प्रभावी वापराची तंत्रे (फेसबुक, ट्विटर, इंस्टाग्राम, लिंकडइन, युट्यूब, आदी), कंटेन्ट मॅनेजमेंट सिस्टीम (आशय व्यवस्थापन यंत्रणा), डिजिटल मेट्रिक्स आणि अल्गोरिदम

DJ 104 संज्ञापन कौशल्ये

उद्देश: माध्यमांसह कोणत्याही क्षेत्रांत यशस्वी होण्यासाठी व्यक्तिगत व समूह पातळीवर प्रभावीरीत्या संज्ञापन करणे अत्यावश्यक ठरते. भाषेवरील प्रभुत्व हा तर सर्वच माध्यमांमधील अभिव्यक्तीचा आधार आहे. त्याचबरोबर इतरांशी व्यक्तिगत व गटाच्या पातळीवर प्रभावी संवाद साधणे महत्त्वाची ठरते. माध्यमांमधील करिअरच्या दृष्टीने आवश्यक कौशल्ये विद्यार्थी या विषयाद्वारे आत्मसात करू शकतील.

1. **मराठी भाषेचे स्वरूप व प्रमाणलेखन:** मराठी भाषेच्या विकासाचे टप्पे, मराठी व्याकरण व प्रमाणलेखनाचे नियम, शब्दसंग्रह, म्हणी आणि वाक्प्रचारांचा उपयोग, शब्दकोश व ज्ञानकोशांचा उपयोग, विविध प्रकारचे लेखन व त्यांचा सराव
2. **आंतरव्यक्ती संवाद व गटसंवादाची कौशल्ये:** स्वची ओळख, इतर व्यक्तींशी संवादाची तत्त्वे आणि कौशल्ये, संवादाच्या दृष्टिकोनातून गटबांधणी आणि संवादाची कौशल्ये, संस्था-संघटनांतर्गत संवाद
3. **वक्तृत्व व सादरीकरणाची कौशल्ये:** सार्वजनिक भाषणांची पूर्वतयारी व आवश्यक कौशल्ये, मुलाखती व सूत्रसंचालनाचे तंत्र आणि मंत्र, पॉवरपॉइंट प्रेझेंटेशन व इतर साधनांच्या मदतीने सादरीकरण, उपलब्ध वेळेनुसार सादरीकरणाचे प्रशिक्षण (उदा. एलिव्हेटर स्पीच)
4. **इंग्रजी लेखन व संवादाची प्राथमिक कौशल्ये:** इंग्रजी भाषेचे स्वरूप, इंग्रजी व्याकरण व लेखनाचे मूलभूत नियम, इंग्रजी संभाषण – प्रशिक्षण व सराव
(हा विषय मुख्यतः भाषेचे आकलन आणि विद्यार्थ्यांनी संवादकौशल्ये आत्मसात करण्याच्या दृष्टीने प्रात्यक्षिके व सरावावर भर देणारा असेल.)

DJ 105 दृक्-श्राव्य पत्रकारिता

उद्देश: मुद्रित माध्यमांबरोबरच दृक्-श्राव्य माध्यमांचे क्षितिज वेगाने विस्तारत आहे. खासगी एफएम वाहिन्या, कॅम्प्युनिटी रेडिओ, पॉडकास्ट, वृत्तवाहिन्या आणि ओटीटी प्लॅटफॉर्मवरील दृक्-श्राव्य आशयाचे वाढते प्रमाण

आदींमध्ये आशयनिर्मितीची मोठी संधी आहे. त्यांची ओळख व काही तंत्राधारित कौशल्ये विद्यार्थी या विषयातून आत्मसात करू शकतील.

1. **दृक्-श्राव्य माध्यमांचे स्वरूप:** दृक्-श्राव्य माध्यमांचा संक्षिप्त इतिहास, स्वरूप आणि वैशिष्ट्ये, दृक्-श्राव्य माध्यमांतील आशयाचे स्वरूप आणि वैविध्य
2. **नभोवाणीसाठीची आशयनिर्मिती व कौशल्ये:** प्रसारभारती आणि आकाशवाणीची संस्थात्मक रचना, आकाशवाणीवरील कार्यक्रमांचे स्वरूप व आशयनिर्मिती, आकाशवाणीवरील बातमीपत्रे व त्यांचे लेखन, खासगी एफएम वाहिन्या व त्यांच्या कार्यक्रमांचे स्वरूप, रेडिओ जॉकीची भूमिका व जबाबदारी, कम्युनिटी रेडिओचा इतिहास आणि वैशिष्ट्ये, महाराष्ट्रातील कम्युनिटी रेडिओ केंद्रे, कम्युनिटी रेडिओ केंद्रांचे व्यवस्थापन व आशयनिर्मिती, डिजिटल रेडिओ, पॉडकास्ट – स्वरूप व निर्मिती
3. **दूरचित्रवाणीसाठीची आशयनिर्मिती व कौशल्ये:** दूरदर्शनची संस्थात्मक रचना, व्हीडिओ तंत्रज्ञानाचा इतिहास, दूरचित्रवाणी कार्यक्रमांचे स्वरूप आणि आशयनिर्मिती, भारत व महाराष्ट्रातील प्रमुख वृत्तवाहिन्या, वृत्तवाहिन्यांची रचना व कामाचे स्वरूप, वृत्तवाहिन्यांची बातमीपत्रे व त्यांची निर्मितीप्रक्रिया, वृत्तवाहिन्यांची बातमीदारी व अँकरिंग, पीस टू कॅमेरा, वृत्तवाहिन्यांसाठी टिकर्स व इतर लेखन, व्हीडिओ एडिटिंग व ग्राफिक्सची संक्षिप्त माहिती, ओटीटी व डिजिटल माध्यमांसाठी दृक्-श्राव्य निर्मिती, मोबाईल जर्नालिझम

DJ 106 माध्यम-व्यवस्थापन व कायदे

उद्देश: विविध माध्यमांमध्ये काम करणाऱ्यांना पत्रकारितेच्या नीतिमूल्यांबरोबरच माध्यमसंस्थांचे व्यवस्थापन कसे केले जाते, हे माहिती असणे अत्यावश्यक आहे. तसेच, विविध घडामोडींचे वार्ताकन करत असताना त्यासंबंधीच्या नैतिक व कायदेशीर मर्यादांचे भानही त्यांना असणे आवश्यक आहे. या विषयाच्या अध्ययनातून व्यवस्थापन व माध्यमविषयक कायदांची योग्य जाण विद्यार्थ्यांमध्ये निर्माण होऊ शकेल.

1. **माध्यमांचे व्यवस्थापन:** माध्यमे हा एक व्यवसाय, माध्यमसंस्थांचे प्रकार व व्यवस्थापकीय संरचना, संपादकीय विभाग आणि व्यवस्थापन, माध्यमांचे अर्थकारण व राजकीय अर्थशास्त्र, मालकीहक्क आणि गुंतवणुकीचे स्वरूप, समाज आणि सरकारशी नाते – निर्बंध व नियमन
2. **पत्रकारितेची नीतिमूल्ये व मूलतत्त्वे:** पत्रकारितेची मूलभूत तत्त्वे – सत्य, वस्तुनिष्ठता आणि समतोल, तथ्यांची पडताळणी व माहितीचा प्रसार, पत्रकारितेचे लोकशाही समाजातील स्थान, पत्रकारांची सामाजिक जबाबदारी, पत्रकारांवरील अंतर्गत व बाह्य दबाव, भेटवस्तू आणि इतर प्रलोभने,
3. **माध्यमविषयक कायदे:** राज्यघटना आणि अभिव्यक्ति स्वातंत्र्य, वृत्तपत्रांची नोंदणी, श्रमिक पत्रकार कायदा, मुद्रणाधिकार, राष्ट्रीय सुरक्षा आणि गोपनीयतेचा कायदा, अब्रुनुकसानी व बदनामी, अश्लीलता, कायदा-सुव्यवस्था आणि दंगलींचे वार्ताकन, मुले व महिलांवरील अत्याचारांचे वार्ताकन, विधिमंडळाचे विशेषाधिकार व कामकाजाचे वार्ताकन, न्यायालयाची बेअदबी, नियंत्रण की स्वनियमन, माध्यमांची आचारसंहिता, भारतीय वृत्तपत्रमंडळाची (प्रेस कौन्सिल ऑफ इंडिया) रचना व अधिकार, चित्रपटविषयक निर्बंध (सेन्सॉरशिप) व संबंधित कायदे, दूरचित्रवाणीविषयक नियम व कायदे, प्रसारभारती कायदा, इंटरनेट आणि नवमाध्यमांच्या नियमनासंबंधी विविध कायदे

4. **माहिती अधिकाराचा कायदा व त्याचा उपयोग:** कायद्यातील ठळक तरतुदी, पत्रकारितेसाठी माहिती अधिकाराचा वापर – विविध उदाहरणे, माहिती अधिकार कार्यकर्त्यांचे हक्क व त्यांचे संरक्षण

सत्र दुसरे

DJ 201 वार्ताकन व वृत्तसंपादन (2)

उद्देश: पत्रकारितेत विविध प्रकारची माहिती संकलित करून ती बातम्यांच्या स्वरूपात लिहिणे, हे महत्त्वाचे व मूलभूत कौशल्य आहे. माध्यमांचे स्वरूप कोणतेही असले, तरी कोणत्याही आशयनिर्मितीचा हा मुख्य आधार असतो. तसेच, बातम्या व लेखांच्या स्वरूपातील माहिती उत्तमरीत्या संपादित करणे अत्यावश्यक ठरते. हे लक्षात घेऊन वार्ताकन व वृत्तसंपादनाची ओळख विद्यार्थ्यांना व्हावी आणि ही प्रक्रिया अभ्यासून त्यातील कौशल्य संपादित करता यावे, हा या विषयाचा मुख्य उद्देश आहे. श्रेयांकाधारित सत्र पद्धतीत हा विषय दोन भागांमध्ये विभागण्यात आला आहे.

- वृत्तसंकलनाची क्षेत्रे (न्यूजबीट्स):** समाजजीवनातील विविध क्षेत्रांचे महत्त्व आणि बातमीदारी, सर्वसाधारण बातमीदारी व विशेष क्षेत्रातील बातमीदारी, महत्त्वाची कार्यक्षेत्रे: राजकारण व प्रशासन, सांस्कृतिक, शिक्षण, गुन्हेगारी व न्यायालये, व्यापार-उद्योग व तंत्रज्ञान, विज्ञान-तंत्रज्ञान, हवामान व नैसर्गिक आपत्ती, पर्यावरण, आरोग्य, दळणवळण, सेनादले व राष्ट्रीय संरक्षण; कार्यक्षेत्रातील माहितीस्रोतांचा विकास व संवर्धन, वृत्तसंस्थांसाठी बातमीदारी, वृत्तसंकेतस्थळांसाठी बातमीदारी, डिजिटल व सोशल मीडियातील माहितीचे स्रोत आणि तिच्या वापरातील खबरदारी
- विषयविशिष्ट पत्रकारिता:**
 - विकास पत्रकारिता:** विकास म्हणजे काय?, विकासासाठी संवाद: उद्दिष्टे व पद्धती, विकाससंवादाची प्रतिमाने, स्वातंत्र्योत्तर भारतातील विकासाचे स्वरूप व प्रश्न, विकास पत्रकारितेचे स्वरूप, विकासप्रवण बातम्यांचे लेखन.
 - क्रीडा पत्रकारिता:** मानवी जीवनातील क्रीडाक्षेत्राचे महत्त्व, महत्त्वाचे क्रीडाप्रकार व त्यांची मूलभूत माहिती, क्रीडा पत्रकारितेचा इतिहास, क्रीडाविषयक बातमीदारी व लेखनाची वैशिष्ट्ये, स्थानिक क्रीडास्पर्धा ते ऑलिंपिकचे वार्ताकन: संधी व आव्हाने, क्रीडाविषयक बातम्यांचे नियोजन व संपादन, वृत्तपत्रांतील क्रीडाविषयक पाने, पुरवण्या, नियतकालिके आणि क्रीडा संकेतस्थळांचा अभ्यास
 - आरोग्य व जीवनशैलीविषयक पत्रकारिता:** आधुनिक जीवनातील आरोग्य व जीवनशैलीचे महत्त्व, सार्वजनिक आरोग्यधोरण व आरोग्यसुविधा, साथीचे रोग आणि त्याविषयीची उपाययोजना, आरोग्य संवादाचे महत्त्व आणि प्रक्रिया, बदलती जीवनशैली व त्यातून निर्माण झालेले प्रश्न, नागरी भागात विविध समुदायांची संमिश्र वस्ती, परंपरा आणि आधुनिकता, बदलती कुटुंबव्यवस्था व नागरी जीवन, महानगरे आणि उपनगरांमधील जीवन
- वृत्तलेखांचे प्रकार व लेखनपद्धती:** वृत्तपत्रीय लेखनाचे स्वरूप, वृत्तलेख म्हणजे काय?, बातम्या आणि वृत्तलेख यातील साम्यभेद, वृत्तलेखांसाठी विषयांचा शोध व निवड, वृत्तलेखांचे विविध प्रकार, वृत्तलेखांसाठी संशोधन व माहितीसंकलन, वृत्तलेख लेखनाचे तंत्र व मंत्र, वृत्तलेखांचे संपादन व मांडणी
अग्रलेख: वृत्तपत्रांतील अग्रलेखाचे स्थान, अग्रलेखांचे स्वरूप व प्रकार, अग्रलेखासाठी विषयांची निवड, अग्रलेखांचे उद्दिष्ट व लेखनपद्धती, काही गाजलेल्या आणि समकालीन अग्रलेखांचा अभ्यास

4. **बहुमाध्यम युगातील संपादन:** माध्यमांचे बदलते स्वरूप, आशयाचे माध्यमविशिष्ट आकृतिबंध, आशयाचे बहुमाध्यमांतील सादरीकरण व त्यासाठीचे संपादन, बहुमाध्यमांतील आशयाची निवड व संवर्धन (क्युरेशन)

DJ 202 डिजिटल पत्रकारिता

उद्देश: संगणक, इंटरनेट व त्यावर आधारित नवमाध्यमांच्या प्रसारामुळे डिजिटल विश्व मोठ्या प्रमाणावर विस्तारले आहे. समाजमाध्यमांवरील संवादाचा पैसही वाढला आहे. डिजिटल विश्वातील माहितीच्या प्रसाराबरोबरच तिची खातरजमा करणे आणि विविध प्रकारचा आशय लोकांपर्यंत पोहचवणे आवश्यक बनले आहे. त्यामुळे डिजिटल माध्यमांशी अनुषंगिक पत्रकारिता व आशयनिर्मितीच्या संधीही वाढल्या आहेत. त्यांची तोंडओळख होण्याबरोबरच डिजिटल पत्रकारितेशी संबंधित काही मूलभूत कौशल्येही विद्यार्थी या विषयाच्या अध्ययनातून आत्मसात करू शकतील.

1. **डिजिटल माध्यमांची ओळख:** संगणक, इंटरनेट व डिजिटल तंत्रज्ञानाचा विकास, डिजिटल माध्यमांचे स्वरूप, आंतरसंवादीपणा, विविध समाजमाध्यम व्यासपीठांचे स्वरूप, बहुमाध्यमे आणि आशयवैविध्य, माध्यम समुच्चय (मीडिया कॉन्व्हर्जन्स)
2. **डिजिटल माध्यमांसाठीचे लेखन व आशयनिर्मिती:** डिजिटल आशयाची वैशिष्ट्ये, व्यासपीठानुरूप आशयाचे वेगळेपण व प्रकार, कंटेंट मॅनेजमेंट सिस्टीमची (सीएमएस) ओळख, दृक्श्राव्य व संवादी आशय, डिजिटल आशयाविषयीची मार्गदर्शक व नियामक तत्त्वे
3. **वृत्तसंकेतस्थळे व समाजमाध्यमांशी निगडित पत्रकारिता:** भारतातील वृत्तसंकेतस्थळांचा इतिहास, वृत्तसंकेतस्थळांचे स्वरूप, प्रकार व वैशिष्ट्ये, अपमाहितीचे आव्हान (इन्फर्मेसन डिसॉर्डर) आणि तथ्यांची पडताळणी (फॅक्टचेकिंग), पत्रकारितेसाठी डिजिटल साधनांचा वापर, समाजमाध्यमांचा माहितीस्रोत म्हणून वापर, समाजमाध्यमांवरील पत्रकारिता
4. **मोबाईल जर्नालिझम:** दूरसंचार तंत्रज्ञानाचा विकास व स्मार्टफोनची वैशिष्ट्ये, स्मार्टफोनमार्फत आशयनिर्मितीच्या शक्यता (गॅझेट्स व ॲप्लिकेशन्स), स्मार्टफोनचा प्रस्थापित माध्यमांसाठीच्या पत्रकारितेसाठी वापर (उदाहरणे व प्रयोग), स्मार्टफोनमार्फत दृक्श्राव्य निर्मिती व संपादन
5. **डिजिटल माध्यमांचे अर्थकारण:** वृत्तसंकेतस्थळांचे व्यवस्थापन व अर्थकारण, कुशल मनुष्यबळाची गरज व व्यवस्थापन, डिजिटल उत्पन्नासाठीचे मार्ग व प्रारूपे (पे-वॉल्स, वर्गणी, देणग्या, जाहिराती व इतर)

DJ 203 जाहिरात व जनसंपर्क

उद्देश: मुख्य माध्यमांमधील पत्रकारितेबरोबरच जाहिरात व जनसंपर्क ही विद्यार्थ्यांना मोठ्या प्रमाणावर व्यवसाय व रोजगाराच्या संधी देणारी क्षेत्रे आहेत. विविध उत्पादने, उद्योग आणि सेवापुरवठादार संस्थांच्या आकर्षक जाहिराती व त्यासाठीचे लेखन हा सर्जनशील आशयनिर्मितीचा भाग आहे. तसेच, व्यक्ती-संस्थांची प्रतिमानिर्मिती व ब्रँडिंगसाठी माध्यमांच्या कार्याची माहिती असणाऱ्या कुशल जनसंपर्क अधिकाऱ्यांना मोठी मागणी आहे. या क्षेत्रांची तोंडओळख होण्याबरोबरच त्यासाठी आवश्यक कौशल्यांची माहितीही विद्यार्थ्यांना या विषयाच्या अध्ययनातून मिळू शकेल.

1. **जाहिरात – संकल्पना व घटक:** जाहिरातीची आवश्यकता व मूळ घटक, प्रसिद्धी आणि प्रचार यांतील फरक, जाहिरातीबद्दलचे संज्ञापनकेंद्री आणि विक्रयकेंद्री दृष्टिकोन, जाहिरातीची पारंपरिक माध्यमे, माध्यमसंस्थांमधील जाहिरात विभाग, जाहिरात संस्थेची रचना, बाजारपेठ संशोधन, माध्यमनियोजन, जाहिरातीची मांडणी व त्यासाठी संहितालेखन (कॉपी रायटिंग), आचारसंहिता
2. **जाहिरात विश्वातील नवे प्रवाह:** जाहिरातीची नवी माध्यमे व त्यांचे स्वरूप, दृक्-श्राव्य व डिजिटल माध्यमांतील जाहिराती, विखंडित व चंचल ग्राहक, खुल्या व छुप्या जाहिराती, जागतिकीकरण आणि वाढती स्पर्धा, प्रमुख राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय जाहिरात संस्था
3. **जनसंपर्क – संकल्पना व भूमिका:** जनसंपर्काची व्याख्या, उद्देश आणि उपयुक्तता, जाहिरात आणि जनसंपर्कातील फरक, व्यक्ती, संस्था व उद्योगांचे प्रतिमासंवर्धन, अंतर्गत व बाह्य जन (पब्लिक), जनसंपर्क विभागाचे कार्य व जबाबदारी, जनसंपर्क अधिकाऱ्याची गुणवैशिष्ट्ये, जनसंपर्काची पारंपरिक साधने, पत्रकार परिषदांचे आयोजन व प्रसिद्धीपत्रके, संकटकाळातील जनसंपर्क
4. **जनसंपर्क क्षेत्रातील संधी व आव्हाने:** विविध क्षेत्रांत जनसंपर्काची गरज (राजकीय नेते व पक्ष, स्वयंसेवी संस्था, इत्यादी), जनसंपर्कासाठी नव्या माध्यमांचा वापर, सार्वजनिक कार्यक्रमांचे संयोजन, स्थानिक ते जागतिक पातळीवर संधींची उपलब्धता
5. **कॉर्पोरेट कम्युनिकेशन:** आधुनिक कॉर्पोरेट क्षेत्राचे स्वरूप व जनसंपर्काची आवश्यकता, कंपनींतर्गत संवादाची रचना, गृहपत्रिका, उद्योग-व्यवसायांचे प्रतिमासंवर्धन (ब्रँडिंग), समाजमाध्यमांचा प्रतिमानिर्मिती व जनसंपर्कासाठी वापर, कॉर्पोरेट संवादाचे गुणात्मक मूल्यमापन

DJ 204 माध्यमे व समाज

उद्देश: माध्यमे आणि समाजाचे नाते परस्परावलंबी आहे. ते समजून घेण्याबरोबरच बदलत्या तंत्रज्ञानाचे माध्यमे आणि समाजावर होणारे परिणामही समजून घ्यावे लागतात. या दृष्टीने संवादशास्त्राच्या दृष्टीने माध्यमांचे बदलते स्वरूप व व्यक्ती-समुदाय-समाजावरील त्याचे विविधांगी परिणाम अभ्यासणे महत्त्वाचे ठरते. माध्यमांमध्ये काम करू इच्छिणाऱ्या विद्यार्थ्यांबरोबरच नागरिक म्हणूनही माध्यमवापराविषयीची सजगता येण्यासाठी हा विषय उपयुक्त ठरू शकेल.

1. **संवादशास्त्राची ओळख व माध्यमांचा विकास:** मानवी जीवनातील संवादाचे स्थान, संवादप्रक्रियेचे मूलभूत घटक व प्रकार, भाषा हे एक माध्यम, संवादातील गाळण्या व अडथळे, जनसंवादाचे स्वरूप व वैशिष्ट्ये, जनमाध्यमांचा विकास, आधुनिक संवादशास्त्राचा उदय व विकास, संवादशास्त्रातील निवडक प्रतिमाने (अरिस्टॉटल, लॅसवेल, ऑसगुड अँड श्रॉम, इत्यादी)
2. **माध्यमांचे समाजातील स्थान:** मार्शल मॅकलुहानचे माध्यमविषयक विचार – माध्यम हाच संदेश, भाषा व समाज, माध्यमांचा विकास व समाज, माध्यमांची कार्ये व अपकार्ये (लॅसवेल), माध्यमे आणि प्रचारतंत्र, माध्यमे आणि लोकशाही, नेटवर्क सोसायटी व डिजिटल समाज-संस्कृती
3. **माध्यमांच्या परिणामांविषयीचे सिद्धांत:** व्यक्ती, समुदाय, संस्था व समाजावर होणारे माध्यमांचे परिणाम, माध्यमांच्या परिणामांविषयीचे विविध सिद्धांत व दृष्टिकोन
4. **माध्यम साक्षरता:** माध्यम साक्षरता म्हणजे काय?, माध्यम साक्षरतेची आवश्यकता, माध्यमांचा व्यक्तिगत उपयोग, माध्यमसवयी व त्यांचे माध्यमव्यसनात रूपांतर होण्याची शक्यता, माध्यमांच्या विधायक व प्रभावी उपयोगाच्या शक्यता

DJ 205 चालू घडामोडी (समकालीन राजकीय व सामाजिक परिप्रेक्ष्य)

उद्देश: कोणत्याही माध्यमांत काम करणाऱ्या पत्रकारांना समकालीन घडामोडींची आणि सामाजिक प्रश्नांची जाण आवश्यक असते. पत्रकार सर्वज्ञ नसला, तरी विविध क्षेत्रांविषयीची थोडीफार माहिती त्याला असावी लागते. रोजच्या घटना स्वतः समजून घेऊन सर्वसामान्यांना सोप्या शब्दांत कळवण्याची जबाबदारी पत्रकारांवर असते. सभोवतालच्या अशा घडामोडींचा अभ्यास कसा करावा हे विद्यार्थी या विषयाच्या निमित्ताने होणाऱ्या चर्चा व सादरीकरणांतून शिकू शकतील.

1. **समकालीन जग:** मानवाची उत्क्रांती व जगाच्या इतिहासातील महत्त्वाचे टप्पे, औद्योगिक क्रांती, युरोपमधील प्रबोधन व साम्राज्यवाद, फ्रेंच व अमेरिकन राज्यक्रांती, पहिले व दुसरे महायुद्ध: कारणे, स्वरूप व परिणाम, शीतयुद्ध, आंतरराष्ट्रीय संस्था व संघटना, आंतरराष्ट्रीय अभ्यासाचे आदर्शवादी व वास्तववादी धोरण, राष्ट्रवाद व राष्ट्रीय हितसंबंधांची संकल्पना, शीतयुद्धोत्तर जग, जागतिकीकरण
2. **समकालीन भारत:** भारताच्या इतिहासातील महत्त्वाचे टप्पे, वैदिक काळ, महाजनपदे, गौतम बुद्ध व महावीर, भारतातील साम्राज्ये, परकीय आक्रमणे व त्यांचा परिणाम, स्वातंत्र्यलढ्यातील विविध प्रवाह, भारतातील प्रबोधन व सामाजिक सुधारणा, भारतीय राज्यघटना, स्वातंत्र्योत्तर इतिहासातील महत्त्वाचे टप्पे, स्वातंत्र्योत्तर राजकीय व सामाजिक वाटचाल, परराष्ट्र धोरणांतील बदल, जागतिकीकरण व खुले आर्थिक धोरण, एकविसाव्या शतकातील भारत
3. **समकालीन महाराष्ट्र:** महाराष्ट्राच्या इतिहासातील महत्त्वाचे टप्पे – सातवाहन ते यादव काळ व बहामनी राजवटी, छत्रपती शिवाजी महाराज आणि स्वराज्य, स्वराज्याचा विस्तार व मराठा मंडळ, महाराष्ट्रातील प्रबोधन व सामाजिक सुधारणांचा इतिहास, स्वातंत्र्यलढ्यातील महाराष्ट्राचा सहभाग, संयुक्त महाराष्ट्राची चळवळ व महाराष्ट्र राज्याची निर्मिती, महाराष्ट्रातील भूगोल व प्रादेशिक वैशिष्ट्ये, महाराष्ट्राचे राजकारण व अर्थकारण, सहकार चळवळीचे स्वरूप व सद्यस्थिती
4. **समकालीन महत्त्वाच्या घडामोडी:** अभ्यासक्रमाच्या काळातील स्थानिक, राज्य, राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय पातळीवरील महत्त्वाच्या घटनांची चर्चा व विश्लेषण, प्रचलित काळातील सामाजिक, राजकीय व आर्थिक प्रवाहांची चर्चा, विविध क्षेत्रांतील घडामोडींचा पत्रकारितेच्या दृष्टिकोनातून अभ्यास

DJ 206 कार्यानुभव आणि प्रकल्प

उद्देश: पत्रकारितेच्या शिक्षणात प्रात्यक्षिके आणि माध्यमांमधील अनुभवाला महत्त्वाचे स्थान आहे. वृत्तपत्रे, नभोवाणी, दूरचित्रवाणी व डिजिटल माध्यमांचे काम प्रत्यक्ष कसे चालते हे विद्यार्थ्यांना तिथे कार्यानुभवादरम्यान शिकता येतील आणि माध्यमांसाठीची मूलभूत कौशल्ये निरीक्षणातून आत्मसात करता येतील. याबरोबरच व्यक्तिगत व गटाच्या पातळीवरील प्रकल्प, संस्थाभेटी, आदींच्या माध्यमातून विद्यार्थ्यांचे अध्ययन अधिक कसदार होऊ शकेल.

कार्यानुभव: प्रत्येक विद्यार्थ्यांने अभ्यासक्रम संपण्यापूर्वी एखादे वृत्तपत्र वा त्याच्या पसंतीच्या माध्यमात किमान साठ तास (रोज चार तास याप्रमाणे एकूण 15 दिवस) प्रशिक्षणार्थी पत्रकार म्हणून काम करणे अपेक्षित आहे. कार्यानुभवाचे मूल्यमापन करताना संबंधित माध्यमसंस्थेतील अधिकाऱ्यांनी विद्यार्थ्यांला

दिलेली श्रेणी, विद्यार्थ्यांने सादर केलेला अहवाल, कामातील नियमितता व केलेले काम यांचा विचार केला जाईल.

व्यक्तिगत प्रकल्प: प्रत्येक विद्यार्थ्यांने त्याच्या आवडीचा विषय निवडून त्यासंबंधी विविध माध्यमांत प्रसिद्ध होणाऱ्या बातम्यांचे संकलन करावे, त्यांचा अभ्यास करावा आणि या विषयावर सुमारे 2500 ते 3000 शब्दांचा विस्तृत लेख लिहावा. विद्यार्थी सामाजिक संशोधनावर आधारित प्रकल्प किंवा सखोल वार्ताकन अहवाल (एखाद्या विषयाच्या किमान तीन पैलूंचा अभ्यास करून रिपोर्टाज शैलीतील तीन लेख) सादर करू शकतील. त्याआधारे प्रत्येक विद्यार्थ्यांने या विषयासंबंधीचे सादरीकरण संपूर्ण वर्गासमोर करणे अपेक्षित आहे.
